

YOKSULLUK, YOKSUNLUK, YURTTAŞLIK: SOSYAL HAK(SIZLIK)LARI POLİTİK DÜŞÜNMEK

Ahmet Özalp
Hitit Üniversitesi

ÖZET

Günümüzde yoksulluk kavramı, yalnızca insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan asgari bir gelir düzeyi olarak tanımlanmamakta; aynı zamanda eğitim, sağlık, barınma, beslenme gibi temel gereksinimlerin karşılanamaması demek olan yoksunluk kavramı ile birlikte tanımlanmaktadır. 1980 öncesinde eğitim, sağlık, barınma gibi hizmetler sosyal haklar kapsamında yurttaşlığın bir boyutu olarak kabul edilmekteydi. Sosyal devlet yurttaşlara bu hakları garanti ettiği için yoksulluk, yoksunluğa dönüşmemekteydi. Ancak özellikle 1980 sonrasında yeni sağın özelleştirme, yerelleştirme, deregülasyon politikalarıyla sosyal devletin faaliyet alanı daraltılmaktadır. İlk olarak, 1980' den bu yana devletin istihdam alanları özelleştirilmektedir ve kamusal hizmetlerin üretimi piyasaya bırakılmaktadır. Dolayısıyla geçmişte hak olarak düşünülen eğitim, sağlık, barınma gibi hizmetler, piyasadandan alınıp satılabilen metalara dönüşmektedir. Bunun sonucunda gelir düzeyleri bu hizmetleri satın alamayacak kadar düşük olan yoksullar bu hizmetlerden yoksun kalmaktadırlar. Yoksunluk, yoksulların toplumsal yaşamdan dışlanmalarını, marjinalleş(tiril)melerini beraberinde getirmektedir. Fakat bu toplumsal dışlanma ve politik yabancılaşma süreci, sanıldığı kadar aksine yoksulluğu ve yoksulları politik dışı yapmaz. Hem yoksulluk bizatihi politik düzenin meşru otoritesine tehdit oluşturduğu için hem de yoksullar dışlanmış, çaresiz kitleler olarak dönüştürücü kolektif özne potansiyeli taşıdıkları için böyledir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Yoksunluk, Sosyal Haklar, Yurttaşlık, Devlet

ABSTRACT

Nowadays, poverty is not described solely as being a salary which is insufficient for the needs of everyday life, it is also described as deprivation of essential goods and services such as education, health, shelter and food. Before the 1980s, social rights were accepted as one of the dimension of citizenship. That poverty was not transformed into deficiency was due to the social rights which were provided by the welfare state as public services. However, especially since the 1980s, the area of activity of the welfare state has been constricted by neo-liberal policies such as privatization, deregulation and decentralization. First of all, large areas of state employment have been privatized since 1980 and, because of new right-wing policies, the state has passed production of public goods and services on to the private sector. In the past, public services such as education, health, and housing, which were accepted as basic rights of the citizen, have been turned into commodities which can be bought and sold. So, of course, only the propertied classes or people who have a certain level of income can benefit from these services, and people on a low income are deprived of them. This deficiency results in lower income people being excluded from social life, and being pushed to the margins of society. This social marginalization and political alienation process, contrary to expectations, does not push the poor and poorly paid people out of political system. The results of poverty threaten the legitimate authority of the political system, and lower income people have the potential to be a converter collective subject as a marginalized, desperate mass.

Keywords: Poverty, Deficiency, Social Rights, Citizenship, State.

1. GİRİŞ: YOKSULLUK, YOKSUNLUK, YURTTAŞLIK

Yoksulluk, bir insanın kendi varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan asgari bir gelirin altında yaşamasını ifade eden bir kavramdır. Yoksunluk ise, gelir düzeyinin ya da geçim olanaklarının yetersizliği gibi salt bir ekonomik perspektiften farklı olarak yoksulluğa toplumsal ve siyasal bir perspektiften de bakmayı gerektiren bir kavramdır. Çünkü ekonomik eşitsizliklerin toplumsal dışlamaya varacak kadar derinleştiği toplumlarda Yoksulluk, yoksullar için kaynak ve fırsat yoksunluğuna dönüşmektedir (Giddens, 2005: 318-320; Koray ve Alev, 2002: 442). Sosyal refah devleti, bireylerin

barınma, eğitim, sağlık vb. gereksinimlerinin karşılanması sorumluluğunu üstlendiğinden yoksulluk, yoksunluğa dönüşmemekteydi.

Marshall'ın sosyal yurttaşlık adını verdiği modelde, yurttaşlar için toplumdaki konumları ne olursa olsun, asgari yaşam koşullarının sağlanması demokrasinin gereği idi (Marshall/Bottomore, 2006). Marshall'a göre, sosyal yurttaşlık kavramının içeriğini oluşturan sosyal haklar, hak düşüncesinde yaşanan toplumsal bir evrimin ürünüydü. Çünkü temel haklar adı verilen yaşam ve mülkiyet hakkının geçerlilik kazanması, bireye asgari olanakları sağlayan toplumsal ve siyasal koşulların oluşmasına bağlıydı. Marshall'ın iki önemli mesajından ilki, yurttaşlığın doğasındaki eşitliğin sınıfsal yapıda var olan eşitsizlikle bağdaşabileceği düşüncesiydi. İkincisi, yurttaş haklarının tarihsel sırayla evrildiği ve sivil, siyasal, sosyal haklar olmak üzere üç gruptan oluştuğu teziydi. Sosyal hakların yurttaşlığın bir bileşeni olarak kabul edilmesi, yoksulluğun sivil ve siyasal haklardan yararlanma olanağını azaltan etkisine karşı, sivil ve siyasal hakların etkin kullanımını güvence altına alan bir önlem olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktaydı (Heater, 2007: 171-172). Böylece sosyal devlet döneminde ekonomik eşitsizlik ile yurttaş eşitliği arasında bir denge kurulmuştur.

Günümüzde, sosyal devlete yöneltilen eleştirilerde genellikle hakların tarihsel gelişimine yön veren toplumsal koşullar göz ardı edilmektedir. Sosyal politikalar, kendiliğinden doğamayan bir düzenin olumsuz sonuçlarına karşı yürütülen toplumsal mücadelelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmışlardır. Klasik liberal felsefe, devletin müdahale alanı dışında tutulan, yaşam ve mülkiyet haklarıyla donatılmış özel alanda kendi çıkarı peşinde koşan eşit ve rasyonel bireylerin yani "homo economicus" ların eylemlerinin sonucunda "kendiliğinden bir düzen" ortaya çıkacağını varsaymaktadır. Kendi çıkarları peşinde koşan bireyler, "görünmez bir el" aracılığıyla diğer bireylerin gereksinimlerini de karşılayarak toplumun çıkarını gerçekleştireceklerdir (Yayla, 1993: 172; Barry, 1982: 7-11). Fakat negatif temelli eşitlik ve özgürlük anlayışı çerçevesinde kendi hallerine bırakılan rasyonel bireylerin eylemlerinin ürünü olarak kolektif çıkara hizmet eden bir düzen ortaya çıkmamıştır.

Siyasal ve sivil hakları tamamlayan sosyal hakların kazanımıyla sonuçlanan kitlese hareketlerin arkasında kötü toplumsal koşulların dayanılmaz ağırlığı vardır. 18. yüzyılın sonundan başlayarak 20. yüzyıla kadar geçen sürede ekonomik gelişmeler ve toplumsal koşullar işçi sınıfının aleyhine olmuştur. Endüstri Devrimi eski üretim biçimlerini tamamen parçalamış, üretim sürecinde başlayan makineleşme kırsal kesimde tarımla uğraşanların işsiz kalmasına ve üretim araçları olan topraklarından koparak kente göç etmelerine yol açmıştır. Endüstriyel Devrim'in diğer mağdurları ise iflas eden zanaatkarlar ve imalatçılar olmuştur. Kentte yığılan işsizler ordusunu oluşturan bu kitleler, aynı zamanda yeni üretim araçlarının yer aldığı fabrikalarda çalışacak ucuz işgücü deposunu oluşturmaktaydı. İşsizler toplumda aylak, tembel, günahkar kişiler olarak damgalanıp denetim amacıyla Foucault'nun "*panoptikçilik*" adını verdiği uygulamalara maruz bırakılırken (Foucault, 2001: 69), işgücü olmayı başaranlar da fabrikalar da sıkı bir denetim altında tutulmaktaydı. İşçilerin çalışma koşulları ağır, çalışma süreleri uzun, çalışma yaşları ve cinsiyetleri önemsizdi. 19. yüzyılın işçi hareketlerine değin, çok küçük ya da ileri yaşta, kız ya da erkek olmalarına bakılmaksızın sağlıksız koşullarda ve ağır işlerde 16-17 saat boyunca patron gözetiminde çalıştırılan kişilerin iş dışı yaşamları da iş ahlakı, verimlilik ve patrona sadakat gerekçesiyle kontrol edilmekteydi. İş güvencesi, iş ve işçi sağlığı, emeklilik, sosyal güvenlik, hijyen gibi konulardan söz etme olanağı yoktu (Hamitoğulları, 1978: 280-286). "İlkel birikim" ya da "vahşi kapitalizm" çağı olarak adlandırılan bu dönem J. Steinbeck'in "*Fareler ve İnsanlar*"ı, V. Hugo'nun "*Sefiller*"i gibi sayısız romana ve filme konu olmuştur.

Bununla birlikte, en basitinden liberalizmin evrensel insan hakları söyleminin işçi sınıfını ve kadınları içermesi de uzun mücadeleler sonucunda gerçekleşmiştir (Heater, 2007: 185). Liberalizmin kurucu sözleşmelerinde yurttaşlığın kapsamı sınırlı tutulmuştur. Örneğin, Bowles ve Gintis'in Locke'cu düzenleme adını verdiği modelde oy hakkına "*censtaire*", "*regime capaitaire*", "*hane sorumluluğu*" gibi bir takım kısıtlar getirilmiştir. İlk kısıt, oy hakkını servete ya da belirli bir miktar vergi ödeme şartına dayandırmıştır. İkinci kısıt, oy vermeyi eğitimle ilişkilendirmiş ve okuma yazma zorunluluğu getirmiştir. Üçüncü kısıt ise politik katılımı asgari büyüklükte ya da kiralık meskenlerde oturan aile reisleriyle sınırlayan bir ilkeye yaslamıştır (Bowles ve Gintis, 1996: 84).

Başlangıçta makineleri sorumlu tutarak onlara saldıran işçi sınıfının (luddizm hareketi) tepkisini siyasallaştırması, işçi sınıfının, oy hakkı, sendika kurma hakkı, grev hakkı, düzenli ücret hakkı, sağlıklı koşullarda ve belirli sürelerde çalışma hakkı, izin hakkı gibi hakları elde etmelerini sağlamıştır. Sosyalist nitelikli hareketler karşısında kapitalist üretim tarzının sürdürülebilmesi açısından devlet, toplumsal talepler doğrultusunda bu hakları içeren yasal düzenlemelerle toplumsal çatışmaları dengede tutma işlevini üstlenmiştir. Çünkü, modern devletin kamusal işleri yürütmekle evrensel çıkarı gerçekleştirdiği şeklindeki Hegelci teorik savunusuna karşılık, pratikte tüm toplumlar üretim araçlarının ve ilişkilerinin korunması ve gelişimi için gerekli koşulları sağlama gibi işlevi vardır. Kapitalist üretim tarzının sürdürülmesi hakim sınıf olan sermayenin çıkarlarının korunması anlamına gelmektedir. Toplumun ortak çıkarı ile sermaye sınıfının tikel çıkarı arasında var olan çelişkiye, profesyonelleşmiş, tüm toplumu kapsayan bir aygıt içinde örgütlenmiş

insan kümesinin yani bürokrasinin kendi çıkarı da eklendiğinde mevcut toplumsal formasyonun varlığı bu çelişkileri dengede tutulabilmesine bağlı olmaktadır (Eroğlu, 2002: 50-52). Wagner sosyal refah döneminde bu dengeye ya da uzlaşma, tahsisat-tahakküm-anlamlandırma pratiklerinin uyumlulaştırılması ve sistemin kitleleri de içermesiyle ulaşılabildiğini söylemektedir. Tahsisat pratikleri maddi yaşamın yeniden üretilmesi ile gelirin paylaşımını düzenleyen kuralların, üretim tekniklerinin, tüketim biçimlerinin, siyasal mekanizmaların düzenlenmesini içermektedir. Tahakküm pratikleri bireylerin gündelik yaşamlarında ve iş yaşamlarında belirli davranış biçimlerinin homojenleştirilmesini, toplumsallaştırılmasını sağlamaktadır. Anlamlandırma pratikleri ise daha çok bilişsel düzeyde toplumun kolektif tarzda temsil edilmesi, ortak bir anlam ve bilinç yaratılması amacıyla yönelik pratiklerdir. Tahsisat-tahakküm-anlamlandırma pratikleri sırasıyla toplumsal yaşamın örgütlenmesi, siyasal birimlerin sınırları ve kimlik oluşturma tarzlarına karşılık gelmektedir (Wagner, 1996: 41-42). Wagner'in yaptığı modernlik çözümlemesinde tahsisat-tahakküm-anlamlandırma pratiklerinin uyum içerisinde tutulabildiği dönemler görece yerinden edilmiş kitlelerin sisteme içerildiği kapanma dönemleridir. Bu açıdan, Wagner sosyal refah devletine, modernliğin kapanması sürecini ifade etmek amacıyla "örgütlü modernlik" adını vermektedir (Wagner, 1996: 113). Kitleleri sosyal yurttaşlık anlayışı çerçevesinde içeren örgütlü modernliğin çözülmesi sosyal haklar ile yurttaşlık arasındaki bağı koparmış, bağın kopması artan yoksulluğun yoksunluğa dönüşmesine yol açmıştır.

Bu bağlamda, çalışmanın ikinci bölümünde, sosyal devlet, yurttaşlık ve haklar arasındaki bağ irdelenmektedir. Son bölümde ise yurttaşlık ile sosyal haklar arasında var olan bağın kopması sonucunda, bir yandan yoksulların verili politik sürecin dışına itilmeleri ama diğer yandan yoksulluğun kendisinin bizatihi politik bir soruna dönüşmesi süreci açıklanmaktadır. Sonuç bölümünde ise yurttaşlık ile sosyal haklar arasında yeniden bir bağ kurulmasının gerekliliği ile yoksulların politik bir özneye dönüşme potansiyelleri değerlendirilmektedir. Söz konusu ekseninde yoksulların politik düzene yabancılaştırılmalarının yoksulluk sorununu politik dışı, apolitik kılamayacağı, dışlanmış yoksulların politik sistemin meşruiyetini sarsmakta oldukları ve kolektif özne potansiyeli taşıdıkları tezi işlenmektedir.

2. SOSYAL HAKLAR İLE YURTTAŞLIK BAĞININ KOPMASI

Kısıtlı liberal modernlikten örgütlü modernliğe kendiliğinden doğmayan bir düzenin eşitsiz sonuçlarını azaltmak amacıyla başlayan devlet müdahaleleri sonucunda, 20. yüzyılda geçilmiştir. Teknik ilerleme sayesinde iletişim, ulaşım, enerji, dağıtım alanlarında endüstriyel şebekeleri büyük ölçüde tekelleştiren, Mulgan'ın deyişiyle "ağ devleti/network state" (1995: 174), II. Dünya savaşı'nın ardından iş, sağlık, beslenme, eğitim, konut, emeklilik gibi bireysel sorunların çözümünü yurttaşlık kapsamında üstlenerek görece bir altın çağ yaratmıştır. Devletin başat konumunda olduğu görece altın çağın alt yapısını yani tahsisat pratiklerinin temelini fordist üretim tarzı oluşturmuştur. Fordist üretim tarzı fabrikada teknik ve örgütsel açıdan kitlesel ve standart mal üretmek üzere tasarlanmış, niteliksiz ya da yarı nitelikli iş gücü istihdamı sağlayan, iş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı Taylorist modelle iş gören büyük ölçekli üretim tabanına yaslandığından üretimin ve istihdamın kitleselliği tüketimin kitleselliği ile tamamlanmakta ve bir döngü oluşturmaktaydı. Bu kitlesellik döngüsüne kamuda çalışan bürokratlar, tarımsal sübvansiyonlar ve alımlar ile desteklenen çiftçiler, sosyal harcamalar aracılığıyla, üretim süreci dışında kalmış işsizler, yoksullar, hasta ve yaşlılar gibi sınıflar da eklemelence ortaya geniş tabanlı bir uzlaşma çıkmaktaydı. Yine de uzlaşmanın çekirdeğini işçi sınıfı-devlet-sermaye oluşturmaktaydı. Çünkü, Keynesyen politikalar uygulayan sosyal devlet en büyük işveren olmakla birlikte aynı zamanda en büyük tüketiciydi. Ulusal sermaye işçi sınıfı lehine devletin istediği küçük fedakarlıklar karşılığında devlete hem mal satmakta hem de gümrük duvarları sayesinde rekabet etmekten kurtulmaktaydı (Wagner, 1996: 113-119; Harvey, 1999: 162).

Kuşkusuz sosyal devletin ekonomik ve toplumsal fonksiyonlarının arttığı bu modelde kaynakların yeniden dağıtımında devlet başat rol oynamaktaydı. Bu nedenle siyaset, tıpkı mal ve hizmetlerin homojenleşmiş kitlesel üretim ile üretilenlerin kitlesel tüketimi ölçüsünde homojenleşmiş toplum örneğinde olduğu gibi, homojenleşmiş ya da öyle olduğu kabul edilen kitlesel örgütlenmeler aracılığıyla yapılmaktaydı. Toplumsal çıkar grupları, sendikalar, meslek örgütleri siyasal karar alma süreçlerinde etkili olmakta ve bunun sonucunda iktidara gelen siyasal partilerin arkasında kitle desteği yer almaktaydı. Siyaset, belirli prosedürler (biçimsel kurallar) doğrultusunda örgütlenmiş çıkar gruplarının kitlesel katılımı ile devletin iktidarını ele geçirecek ve yeniden dağıtacak kitle partilerinden birisinin seçilmesi işiydi. Örgütlü modernlik, ekonomik, toplumsal, siyasal düzeyleri, toplumsal tarafları asgari düzeyde memnun eden uzlaşma ve denge ile birbirine eklemleme başarısı göstermiş, Wagner'in ifadesiyle tahsisat-tahakküm-anlamlandırma pratiklerine kitlelerin içerilmesi yoluyla toplumsal yaşamın örgütlenmesi, siyasal birimin sınırları ve kimlik tarzları arasında ulus-devleti en üst formuna ulaştıran bir uyum oluşturmuştur (Wagner, 1996: 176; Harvey, 1999: 199-205; Berger, 2001: 889-992; Giddens, 2005: 85-89).

1970'lerin sonunda ekonomik kriz patlak vermeseydi ve devleti hantallıkla, verimsizlikle, dadılık yapmakla suçlayan yeni sağ ideoloji için zemin oluşmasaydı bu uzlaşma süre gidebilirdi. Oysa refah devleti eleştirileri doğrultusunda yeni sağ politikaların küreselleşmesi ile sosyal devletin fonksiyonlarının azaltılması, devlet ekseninden birey eksenine geçişe yol açan bir kırılma yaratmıştır. Piyasa lehine devleti küçültmeyi amaçlayan yeni sağ politikalar, sosyal devletin yurttaşlar için hak olarak kategorileştirdiği sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi hizmetlerin piyasa üzerinden sağlanabileceğini varsaymaktadır. Piyasa, özel girişim, özel mülkiyet ilişkileri, rekabet unsurlarıyla verimliliği artırarak toplumsal yararı sağlamada etkin bir mekanizma olarak kabul edilmektedir. Devletin rolü piyasa mekanizmasının işleme için gerekli yasal çerçeveyi oluşturmakla sınırlıdır. Fakat, küreselleşme sürecinin ideolojik meşrulaştırması uygulanan politikaların sonuçlarının ne olabileceği üzerinden değil, refah devleti eleştirileri ve piyasanın elde olanın en iyisi olduğu savunusu üzerinden yapılmaktadır.

Kişisel sorumluluk ilkesi ile haklaştırılan refah devleti eleştirilerinin başında sosyal devletin finansal maliyeti gelmekteydi. Genel ekonomik gerilemeye, artan işsizlik ve devasa sosyal güvenlik bürokrasisinin yükselen sosyal harcamaları eşlik ettiğinde, yeni sağın İngiltere'deki muhafazakar savunucuları, devletin bireylerin üstlenmeleri gereken sorumlulukları üstlenerek onları tembelliğe sürüklediğini, her geçen gün üyeleri artan bir sadaka toplumu oluşturduğunu, bu şekilde üretkenliği azaltarak gereksiz yere yüksek bir sosyal maliyet ödediğini, daha da önemlisi bakıcılık yaparak bağımlılık kültürü yarattığını ileri sürmeye başlamışlardır (Giddens, 2005: 332-333).

Yeni sağın sosyal devlete yönelik ilkesel diğer bir eleştirisi, devletin sosyal adalet adına topluma müdahalesinin özgürlük alanını sınırladığı yönündedir. Yeni sağ politikaların düşünsel temellerini oluşturan Hayek, adalet kavramının zaten sosyal bir fenomen iken ayrıca "sosyal" sıfatının eklenmesinin devletin politikalarını haklılaştıran bir anlam kayması yarattığını ve kavramı muğlaklaştırdığını ileri sürmektedir. Sosyal adalet, devletin hakim sınıfların çıkarları gereğince gözetilmemiş olan yoksul insanların refahıyla ilgilenmesi isteğini ifade etmekte kullanılan bir kavram haline geldikçe toplumdan ahlaki onay almıştır. Fakat Hayek'e göre, bu anlayış uygulamada toplumun bütün üyelerinin özgül maddi durumundan ve her birinin hakkı olanı elde etmesinden hükümetin sorumlu tutulması anlamına geldikçe, toplumun belirli ahlaksal ilkelere göre hareket eden ve her bireye yerini garanti eden kolektif bir özne olarak görülmesine, devletin de bunu sağlayan araç biçiminde düşünülmesine yol açmıştır. Hayek'in ekonomik yaşama devlet müdahalelerini toplumu kölelik yoluna sokan adımlar olarak görmesinin nedeni, devletin faaliyet alanının kapsamıyla bireysel tercihlerle özdeşleştirilen özel alan arasında ters orantı kurmasıdır. Devletin genişlemesi, bireysel özgürlükle ilişkilendirilen özel alanın/piyasanın alanının daraltılması ve bireysel tercihlerin yerini merkezi planlama otoritesinin alması anlamına gelmekteydi (Hayek, 1976: 62-65; Hayek, 1960: 259-261; Hayek, 1990: 150).

Eleştirilerin hedefinde hantal, hiyerarşik, kapsayıcı olmakla suçlanan refah devleti vardır. Dolayısıyla yeni sağ politikalarının değiştirmeye ve dönüştürmeye çalıştığı temel nesne de sosyal refah devleti olmuştur. Bu eleştiriler, teknolojik gelişmelerle hız kazanan küreselleşme süreci önünde engel olarak görülen sosyal devletin küçültülmesi amacıyla uygulanan yeni sağ politikalara meşruluk kazandırmak amacıyla kullanılmışlardır. Özelleştirme, deregülasyon (kurallardan arındırma), yerelleşme adıyla anılan bu politikalar küreselleşmenin gerekleri doğrultusunda önce sosyal devletin tasfiyesini, ardından da onun yeniden yapılandırılmasını amaçlamaktadırlar (Güler, 1995: 20-21). Fakat bu politika tercihlerinin ideolojik bir yönü olduğu gizlenmiş ve bu doğrultuda Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslar üstü kuruluşlar tarafından hükümetlere bir kurtuluş reçetesi gibi sunulmuştur. 1980'li yıllar "devletin küçültülmesi" söyleminin dogmatik bir ilkeye dönüşmesiyle tüm dünyada Stiglitz'in belirttiği gibi çoğu kez üzerinde çok fazla düşünülmeden, sosyal maliyetleri hesaplanmadan özelleştirme politikalarının uygulandığı yıllardır (Stiglitz, 2002: 35).

Sosyal haklar açısından hiper-küreselciler (Steger, 2006: 88) ya da liberal pluralistciler (Koray ve Alev, 2002: 457), sosyal devletin küreselleşme ile birlikte önemini yitirdiğini, tamamen bireylerin varlık durumuna bağlı hale gelen hakların fiili kullanımının önünde engel oluşturan yoksulluğun ulus-üstü ve ulus-altı yeni küresel aktörler tarafından çözülebileceğini savunmaktadırlar. Dünya Bankası'nın yapısal uyarlama politikaları çerçevesinde istihdam politikaları, IMF'nin kredi destekleri, BM'nin çocuklara ve kadınlara yönelik istismarı önleme çalışmaları en temel örnekler olarak sunulmaktadır. Bütün bu çalışmaların çerçevesini oluşturan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde sosyal güvenlik ve beceri geliştirmek için olanaklara erişmek hakkı da yer almaktadır (madde: 22). Birleşmiş Milletler (BM) 1997 Kalkınma Raporu yoksulluğa daha geniş bir perspektifle yaklaşmakta, yoksulluğu yalnızca gelir açısından değil "mahremiyet" çerçevesinde "hayatta kalmaktan mahrumiyet", "bilgiden mahrumiyet" ve "yaşam koşullarından mahrumiyet" olmak üzere çeşitli boyutlarda ele almaktadır. Dünya Bankası, "Attacking Poverty/ Yoksullukla Savaş" adını verdiği 2001 tarihli raporunda yoksulluğun boyutlarını göz önüne sererek yoksullukla savaşı insan hakları bağlamında bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Rapor'daki verilere göre, dünyada

yaşayan 1.2 milyar insan günde 1 dolardan az bir gelire yaşayan mutlak yoksullardan oluşmaktadır. Göreceli yoksul kabul edilenlerin 2.8 milyarı günde 2 dolarla geçimlerini sürdürmektedirler (Koray ve Alev, 2002: 451-457).

Aslında küresel kurumların yoksulluğa ilgisi artmaktadır. Fakat yoksulluğa karşı küresel ölçekte önerilen çözümler yine piyasa mantığı içerisinde üretildiğinden uygulandıkları ülkelerde sorunları derinleştirmekten başka bir işe yaramamışlardır. Örneğin, işsizlik sorununun çözümünde piyasalar normal işlediğinde talebin arza eşit olması gerektiğine inanan piyasacılar ve IMF, işsizlik oranının yüksekliğini piyasaların serbest işleyişine müdahale edildiğinin bir işareti saymakla işe başlamaktadırlar. İşsizliğin yüksekliğini sendikalar yüzünden ücretlerin fazlalığına bağlamakta, işsizliğin azalması için çözümü ücretlerin düşürülmesinde aramaktadırlar. Sendikasılaştırma politikaları ile işçilerin ücretlerinin düşürülmesi bazı firmaların az sayıda işçiyi işe almalarını belki sağlayabilir ama düşük ücretlerin bütün işçilerde neden olduğu sefaletin toplumsal maliyetleri ağırdır. Kamu sektörünün özelleştirilmesi ile devletin ekonomiye müdahalesinin önleneceği, piyasa koşullarında oluşan ücretlerin istihdamı artıracığı ve bu şekilde yoksulluğun ortadan kaldırılacağı varsayımı, yasal çerçeveler oluşturulmadan, rekabet yapısı kurulmadan hızlı biçimde özelleştirmeler yapılmasına yol açmıştır. Stiglitz'in belirttiği gibi, devlet eliyle yürütülen birçok faaliyet piyasalar gerekli hizmetleri sağlamayı başaramadığı için ortaya çıkmıştır. Dünyada, devletin küçültülmesiyle istihdam ve verimlilik gibi sorunların yanı sıra kamu kaynaklarının israfının, kaynak dağılımında politik önceliğin, bürokraside yolsuzluğun, adam kayırma, rant ve rüşvetin temel kaynağının (devletin) kurutulduğunu düşünenleri yanıltan tam aksi bir süreç yaşanmaktadır. Özelleştirmelerin yol açtığı olumsuzluklar nedeniyle birçok ülkede özelleştirmeler için "rüşvetleştirme" esprisi yapılmaktadır (Stiglitz, 2002: 36-40). Bu espri, kaynakların küresel aktörlerin baskısıyla siyasal iktidar aracılığıyla yeniden dağıtımının, rant paylaşımının, yaşanan "hayal kırıklığı"nın halk dilinde kısaca ifade edilmesidir¹.

Özelleştirmeler, bölünebilir ve fiyatlandırılabilir olarak kabul edilmeyen ve bu nedenle kar-zarar hesabı dışında tutularak kamusal mal ve hizmet kategorisinde tutulan hizmetleri de kapsamaya başlamıştır. Bu hizmetler sosyal devlet döneminde işçi sınıfının tarihsel mücadeleleri sonucunda kazandığı ve yurttaşlık hakları çerçevesinde bütün yurttaşlara tanınan eğitim, sağlık, barınma, istihdam, sosyal güvenlik gibi hizmetlerdir. Özelleştirme ile piyasanın konusu haline getirilmeleri bu hizmetlerin fiyatlandırılarak alınıp satılabilen metalara dönüşmesi anlamına gelmektedir. Sosyal devlet toplumsal nitelikli olarak ürettiği mal ve hizmetleri ihtiyaç duyan herkese eşitlik ilkesi çerçevesinde sunmak durumundaydı; yoksulluğun yoksunluğa yani eğitim, sağlık, barınma gibi, insanların en temel gereksinimlerinden mahrum kalmaması ve yoksulların toplumsal ve siyasal yaşamın dışında kalmaması için bu zorunluydu. Ama özelleştirmelerle kamusal mal ve hizmetler metalaştırıldığı için bu hizmetlerin karşılanmasında arz ve talebe göre oluşan fiyat mekanizması tek belirleyici durumuna gelmekte ve satın alma gücü olmayanlar bu hizmetlerden mahrum kalmaktadırlar. Piyasa aracılığıyla kapitalizmin, "dünyanın her yerinin pazar, her şeyin pazar için ve de herkesin pazarda olduğu" bir dünya yaratması sonucunda "her şey pazar için üretilmiş", dolayısıyla "her üretilen şey 'pazar'lık bir mal olduğundan, insanın kendisi de "kendisi dışından konulmuş ölçütler uyarınca biçimlenen, belirlenmişlik boyutundan oluşan bir varlık"a, pazarlık bir nesneye dönüşmektedir (Cangızbay, 1998: 167,168). Bu nesneleşme süreci, aynı zamanda yabancılaşmanın bir tezahürüdür. İnsanın bizzat kendisinin ve kurduğu ilişkilerin piyasanın mantığına indirgenmesidir. Bireyselliklerinin öteki bireylerden yalıtıldığı tüm bireyler, birbirlerini yalnızca rakip olarak gördükleri bir toplumda kendilerine dışsallaştırılmış olan şeyler karşısında -bunlardan biri kapitalizm- hem köle (bağımlılık anlamında) hem de topluluk üyesi kimlikleri ile bulunmaktadır (Marx, 2000: 94).

3. SOSYAL HAKLAR İLE POLİTİK BAĞIN KURULMASI GEREĞİ

Sosyal devletin çözülmesi süreci hem ekonomik hem de toplumsal ve siyasal alanda Marx'ın belirttiği türden örtük bağımlılık ilişkileri yaratmıştır. Öncelikle, Gorz'un ifadesiyle, bu bağımlılık ilişkilerini yaratarak istihdam ve haklar arasında var olan ilişkinin kopmasına neden olan bir üretim tarzıyla karşı karşıyayız. Başlangıçta Fordist-Taylorist modelin aşıldığı her yerde postfordizm hem işçilerin çalışmayı kendilerini işletme ile kurumsal kimlikle özdeşleştirmeleri, insiyatif kullanabilmeleri anlamında yeniden sahiplenme biçiminin habercisi, hem de kolektif şirket kimliğinin işçiyi benliğine kadar kuşatması nedeniyle işçilerin tam bir köleleştirilmesi, bağımlılaştırılması anlamında çift boyutlu bir süreç olarak ortaya çıkıyordu. Ancak özgürleştirici ilk boyut çok kısa bir süre için üstün gelmiştir. Ardından tamamen piyasa koşullarında kar amaçlı faaliyet gösteren firmalar, sözleşmeyle istihdam edecekleri işçileri tamamen firmanın amaçlarının

¹ Yıllarca Dünya Bankası baş ekonomisti olarak çalıştıktan sonra IMF'ye sert bir dille eleştiriler yöneltmiş olan Stiglitz, "Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı" isimli çalışmasıyla 2001 Nobel Ekonomi Ödülü'nü almıştır.

ve kurumsal kimliğinin bir parçası haline getirecek bir ilişki biçimi yaratmışlardır. Bu şirketler aslında yalnızca sınıf kimliklerinden, küresel toplumdaki konumlarından ve aidiyetlerinden koparılmış işçileri istihdam etmektedirler. Kurumsal kimlik adı altında şirket çalışanından her şartta marka kimliğinden gurur duyması, kurumun ilke ve kurallarına tam itaat etmesi ve aidiyetlik duygusu içinde olması ve kendisini tam adaması beklenmekte dolayısıyla şirketi ile kurduğu toplumsal ilişki dışında kalan bütün ilişkilerini dışarıda bırakması istenmektedir (Gorz, 2001: 50-58). Sözleşme ilişkilerinin diğer boyutu, sözleşme ile kurulan iş ilişkilerinin ağır koşullara karşın bir de geçici ve esnek nitelikli olmalarıdır. Ücretlerin düşüklüğü işi garanti etmemektedir. Küreselleşme sürecinin yarattığı postmodern toplumda “herkes geçici işsiz” işsizdir. Küresel toplumun merkezi figürü işçi, memur, ücretli değil kimi zaman çalışan kimi zamansa çalışmayan, hiçbiri meslek kategorisine girmeyen çeşitli işleri geçici olarak yapan, mesleği, mesleği olmaması olduğu için herhangi bir işle özdeşleşmeyen (dolayısıyla geliri olmayan) “geçici işsiz” dir (Gorz, 2001: 76-78). Çalışmanın bireyselleştirilmesi, uçuculaştırılması, geçicileştirilmesi, istikrarsızlaştırılması herkes için iş güvensizliği anlamına gelmektedir. Sosyal devlet döneminin üretim tarzında mesaj, “işin önemi yok yeter ki maaş ödensin” iken şimdi mesaj “maaşın ne kadar olduğunun önemi yok yeter ki işimiz olsun” mesajıdır (Gorz, 2001: 82). Sosyal devletin küçültülmesi, düzenli bir iş ve gelir ile eksiksiz yurttaşlık hakkı ve haklara sahip olma hakkı arasındaki ilişkiyi koparmış değerlidir ya da başka bir ifadeyle her türden hakkın varlık kazanmasının ön koşulu yine bireylerin düzenli ve yeterli bir gelir elde etmelerine bağlıdır. Sonuç olarak, postfordist üretim tarzıyla birlikte, bireyler açısından güvenli, istikrarlı, öngörülebilir, korunaklı bir yaşamdan söz etmek artık olanaksızdır. Küreselleşmenin ekonomik alanda yarattığı yoksulluk, yoksunluk, eşitsizlik ve bağımlılık ilişkilerinin toplumsal ve politik alana yansımaları olmaktadır.

Sosyal devletten boşaltılan alanda piyasanın getirdiği risk, belirsizlik ve güvensizlik toplumsal ve siyasal yaşamın belirleyici özellikleri olmaya başlamıştır. İnsanların yaşamlarındaki belirsizlik, muğlaklık, güvensizlik onları somut, yüz yüze, benzer özellikler üzerinden kurulan topluluklar içerisinde yaşamaya, tanımlamaya itmektedir. Devletten doğan boşluk, yurttaşlık kimliğini ikincil kılan, insanların doğuştan verili buldukları -etnik, dinsel, mezhepsel, cinsel vb.- kısımlıklar üzerine inşa edilen kimlikler tarafından doldurulmaktadır. Bu kısmi kimliklerin otorite, itaat, hiyerarşi, denetim unsurları ağır bastıkça, bu kimlikler de bireyleri kuşatan yeni bağımlılık biçimlerine dönüşmektedirler. Yoksulluğu yoksunluk boyutunda olan bireyler bu süreci beslemektedirler (Üşür, 2002: 51). Her geçen gün devlet otoritesinin, başka bir ifadeyle hukuk normlarının işlemediği, risk ve belirsizlik içerisinde, mikro tahakküm ilişkilerinin yaşandığı, kayıt dışı “gri alan”lar genişlemektedir. Toplumsal olarak dışlanmış olan ve dolayısıyla marjinalleşmiş eşcinsellerin, sokak çocuklarının, göçmenlerin, mültecilerin, evsizlerin (homeless), yalnız annelerin (lonely mother) var olan toplumsal ve politik düzenle formel bağları kopmaktadır. Öyle ki, yoksul bırakılan bu marjinal gruplara, herhangi bir biçimde, üretim sürecinin herhangi bir noktasında formel olarak bir konuma sahip olamadıklarından ötürü under class-sınıf altı denmektedir (Özkazanç, 2007: 223; Özbudun, 2002: 54-55).

İktidar üzerindeki piyasa-iktidar dengesindeki bu ters dönüşü gizlemeye çalışan hükümetler yurttaşların günlük yaşamlarına yönelik daha fazla müdahale ediyor görünmektedirler. Konut yapmak, yıkmak, sağlık denetimi yapmak, yiyecek, yiyecek, kömür yardımları yapmak, tüketicileri korumak gibi devletin ilgilendiği sayısız iş paradoks gibi görünse de gerçekte, Strange'nin belirttiği gibi böyle bir paradokstan söz etmek yersizdir. Devlet temel sorunları piyasaya bırakmıştır ve piyasanın temel hizmetleri hiçbir zaman tam ve eksiksiz çözememesinin sorumluluğu devlete yüklendiğinden devlet meşruluğunu yitirmektedir. Devletin temel varlık nedeni, yaptırımla desteklenmiş ama çoğu kez zor ve onayın birlikte meşrulaştırdığı politik bir otoriteye olan gereksinimdir (Strange, 2008: 156-162).

Sovyetlerin yıkılmasının ardından serbest piyasa ilkelerinin ve demokrasinin tüm dünyada geçerli olacağını ve “*Tarihin Sonu*”nun geldiğini ilan eden Fukuyama, yıllar sonra 2004’te “*Devlet İnşası*”nda yeni tezini bu “boşluk” a dayandırmaktadır. Fukuyama, ulus devletin bittiğini ya da bitmesi gerektiğini savunanlara karşı söz konusu çalışmasında ulus devletin farklı bir yapılanma biçimini önermektedir. Fukuyama, 1980’lerden itibaren iktisatçıların kullandığı dil doğrultusunda uygulanan politikaların, yani devleti küçültme çalışmalarının “kurumsal kapasite” eksikliği yarattığını, bu eksikliği doldurmak için geliştirilen yönetim, kurumsal yönetim, kriz yönetimi gibi kavramların yetersiz kaldığını ileri sürmektedir. Önerdiği çözüm, ulus-devletlerin kurumsal kapasitelerini arttırmaktır. Çünkü uluslararası örgütlerin insan haklarına, yoksullukla mücadelelerine, eğitim ve sağlık programlarına, maddi yardımlarına yönelik politikalarını uygulayacak olan aygıt, son kertede devlettir. Fukuyama’nın devlet kapasitesi ya da kurumsal kapasite adını verdiği devlet gücü, devletlerin politika belirleme ve uygulama, yasaları açık ve şeffaflıkla uygulama becerisidir. Güç aynı zamanda etkin yönetimi, adam kayırmayı, yolsuzluğu, rüşveti denetlemeyi; hükümet kurumlarına yüksek düzeyde güvenilirlik getirmeyi ve yasaları uygulamayı içerir. Fukuyama, hükümetlerin üzerlerine aldıkları farklı işlev ve amaçlara denk düşen devlet faaliyet alanı ile devlet erkinin gücü arasında ayırım yapmaktadır (Fukuyama, 2005: 21-22). Önemli olan devletin küçültülmesi değil, kurumsal kapasitesinin yükseltilmesidir. Salt küçültme politikalarıyla ulus devletin sahasını daraltma sürecinde ya devletin gücünü azalttıkları ya da zaten zayıf olan devlet kapasitelerini iyice zayıflattıkları için

dünyanın birçok yerinde bürokrasilerin içi neopatrimonyal olarak tanımlanan hemşehrilik, hısmılık, yandaşlık gibi ilişkiler ağıyla dolmuştur. O'na göre, henüz ulus devlet tanımlı yurttaşlık dışında bütünüyle alternatif oluşturacak küresel-kozmopolit ya da yerel-toplulukçu yeni bir hak sujesiyle karşılaşmış olmadığımızdan devlet inşası dışında bir çözüme sahip değiliz (2005: 43).

Bu boşluk aynı zamanda yoksulluk, sosyal haklar ve yurttaşlık ilişkisini bütüncül biçimde karşılayacak yeni yapılanmalar için olanak sunmaktadır. Yoksunların politik düzeyin dışında kalması ve prosedürel siyasetle ilişkilerinin kesilmesi, onları politik sorunun bir parçası olmaktan alıkoymamakta, sadece politik alan metamorfoz geçirmektedir. Fukuyama'nın tespitini onaylamakla birlikte, inşa edilecek dünya Fukuyama'nın ideolojik amaçlarının gerçekleşeceği dünya olmak durumunda değildir. Ne "tarihin sonu"nun geldiğini söylemek, ne küresel aktörlerin çıkarları doğrultusunda "devlet inşa" etmek (Fukuyama, 2004), ne Hayek (1995) gibi piyasanın sonuçlarını tartışma dışı bırakmak yoksulluk sorununu politik dışı yapmaz.

4. SONUÇ: YOKSULLARIN POLİTİK POTANSİYELİ

Yoksullar yerleşik ekonomik, toplumsal ve siyasal düzen içerisinde kendilerini konumlandırmaktan uzaktırlar. Fakat yoksulların kapitalizmin işleyişinden mağdur olduklarından dolayı modern yaşam tarzlarına karşı duydukları tepki ile politik sisteme karşı sergiledikleri duyarsızlıktan hareketle onların henüz bir politik bilince sahip olduklarını söyleyemeyiz. Bayat'ın belirttiği gibi, yoksulların politikanın temel konusu haline gelmeleri, onların kaybedecek bir şeyleri olmayan marjinalleştirilmiş insanlar olarak her an suç işleme potansiyeline sahip olarak görülmelerinden, yaşam tarzlarının yerleşik değerleri ve politik otoriteyi (aile, geleneksel değerler, itaat vs.) yozlaştırıcı bir tehdit olarak algılanmalarından kaynaklanmaktadır. Yoksulluk ile sosyal haklar arasında kurulan politik bağın ortadan kalkması ile korunaksız kalan kitleler Bayat'ın "sessiz tecavüz" adını verdiği "sokak siyaseti" ne yönelmektedirler. Sokak siyaseti, sendikal hareketler, öğrenci hareketleri gibi ideolojik ya da resmi-formel siyasete karşı gösterilen örgütlü, liderli, hiyerarşik bir nitelik sergilemezler. Sessiz, atomize, ideolojisiz kitleler hayatta kalabilmek adına kamu arazilerini, kent mekanlarını, otoparkları, caddeleri, inşaatları mesken tutarak çoğu kez de kural, düzen tanımaksızın kamusal malları ele geçirerek ya da varlıklılardan geçinerek formel alanlara tecavüz etmektedirler (Bayat, 2008).

Bu bağlamda Hardt ve Negri'nin yoksullarla ilgili çözümlenmeleri önem kazanmaktadır. Yoksul, kısmi ve yereldir; çaresiz, dışlanmış, bastırılmış ve sömürülmektedir, ama yine de yaşar. Yoksul sadece dünyada olmakla kalmaz, aynı zamanda dünyanın olabilirlik koşuludur. Yoksulun çaresizliği, kaybedecek bir şeyinin olmaması onu dönüştürücü anlamda muktedir bir figür yapar. "... Burada ve ancak burada, bu dünyada yoksulun var oluşu, mevcuda çıkmış, olumlanmış, pekiştirilmiş ve açılmış bir içkinlik alanıdır. Yoksul yeryüzünün tanrısıdır" (Hardt ve Negri, 2003: 174).

Sonuç olarak, dar anlamda seçimlerle ve temsilcilerle özdeşleştirilen politik süreçlerden dışlanmış olan yoksul, temel insan haklarının koşullarını sağlayan sosyal haklarından yoksun kaldıkça politik düzenin kendi meşruluğunu sürdürmesi için gerekli olan otoritesini zayıflatmaktadır. Bu nedenle, yoksulluğun yol açtığı sorunlar bizatihi politikanın konusu haline gelmektedir. Yoksulluğun bir de toplumsal-siyasal anlamda bütüncül bir dönüştürme potansiyeli vardır. Her büyük toplumsal dönüşümün kaynağında yoksulların kitlesel tepkilerinin bilinçli, tutarlı bir felsefeye bağlı duruma gelmesi vardır. Günümüz yoksullarının hareketlerinin önemi, tıpkı kapitalizmin ürünü olan işçilerin kolektif özneye dönüşerek haklar talep etmeleri örneğinde olduğu gibi, kolektif politik özne olma potansiyeli taşımalarından kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Barry, Norman (1982), "The Tradition of Spontaneous Order", *Literature of Liberty*, (2): 7-58
- Barry, Norman (2001), "The Never- Ending Welfare Debate", *Ideas on Liberty*, Marc: 19-23
- Bayat, Asef (2008), "Asef Bayat ile Söyleşi: Kent, Modernite ve Yoksulluk" (Röp. Didem Danış), *İstanbul Dergisi*, S. 64, erişim: www.birikimdergisi.com/birikim/makale., 21.07. 2008.
- Berger, M. T.(2001), "The Nation-State and The Challenge of Küresel Capitalism", *Third World Quarterly*, 22 (6): 889-907.
- Bowles S. ve Gintis H. (1996), *Demokrasi ve Kapitalizm* (Çev. : Osman Akınhay), Ayrıntı, İstanbul.
- Cangızbay, Kadir (1997), *Sosyolojiler Değil Sosyoloji*, Öteki Yayınevi, İstanbul
- Çavuşoğlu, Naz (2002), "Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesi", Yasemin Özdek(ed.), *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, TODAİE, Ankara.
- Demir, Ömer. (1997), *Ekonomide Devlet*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, N. 71, Ankara.
- Drucker, Peter (1994), *Kapitalist Ötesi Toplum*(Çev: B. Çorakçı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Eroğul, Cem (2002), *Devlet Nedir?*, İmge, Ankara.
- Foucault, Michel (2001), *Ders Özetleri* (Çev. : Selahattin Hilav), YKY (Cogito), İstanbul.
- Fukuyama, Francis (2005), *Devlet İnası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim* (Çev. : D.Çetinkasap), Remzi, İstanbul.
- Fukuyama, F. (2004), *State Building: Governance and World Order in the 21st Century*, Cornell University Pres, New York.
- Giddens, Anthony (2000), *Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*(Çev. : Mehmet Özay), Birey, İstanbul.
- Giddens, Anthony (2005), *Sosyoloji*, Ayraç, Ankara.
- Gorz, Andre (2001), *Yaşadığımız Sefalet*, (Çev. : Nilgün Tural), Ayrıntı, İstanbul.
- Güler, Birgül A. (2005), *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge, Ankara.
- Güler, Birgül A. (1994), "Nesnesini Arayan Disiplin: Kamu Yönetimi", *Amme İdaresi Dergisi*, 27(4).
- Habermas, Jurgen (2002), *Küresellesme ve Milli Devletlerin Akabeti* (Çev. : M. Beyaztas), Bakış, İstanbul.
- Harvey, David (1999), *Postmodernliğin Durumu* (Çev. : Sungur Savran), Metis, İstanbul.
- Hayek, F. A. (1960), *The Constitution of Liberty*, Routledge& Kegan Paul, London.
- Hayek, F.A. (1976), *Law, Legislation and Liberty: The Mirage of Social Justice*, Routledge& Kegan Paul, London.
- Hayek, F.A. (1979), *The Counter Revolution of Science: Studies on the Abuse of Reason*, Liberty Pres, New York.
- Heater, Derek (2007), *Yurttaşlığın Kısa Tarihi* (Çev. : M. Delikara Üst), İmge, Ankara.
- Jameson, Fredric (1994), "Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı" Zekâ, N.(haz.), *Postmodernizm*, Kıyı, İstanbul.
- Kara, Uğur (2004), *Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü*, Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı, Ankara.
- Koray, M., Alev, H. (2002), "Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği", Yasemin Özdek(ed.), *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* (TODAİE: Ankara)
- Marshall, T.ve Bottomore, T. (2006), *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*, Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Mann, Michael (2008), "Küreselleşme Ulus-Devletin Yükselişine Son mu verdi?", David Held/ Anthony McGrew (ed.), *Küresel Dönüşümler* (Phoenix: Ankara) (Çev. : A. Rıza Güngen vd.)
- Marx, Karl (2000), *Yabancılaşma* (Çev. : Kenan Somer vd.), Sol, Ankara.
- Mulgan, Geoff (1995), *Antipolitik Çağda Politika* (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı, İstanbul.

- Özbudun, Sibel (2002), “Küresel Bir Yoksulluk Kültürü mü?” Yasemin Özdek (ed.), *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* (Ankara: TODAİE).
- Özkazanç, Alev (2007), *Siyaset Sosyolojisi Yazıları: Yeni Sağ ve Sonrası*, Dipnot, Ankara.
- Özkazanç, Alev (2002), “Örgütlü Modernliğin Çözülmesinde Suçun Yeniden Siyasallaşması”, Yasemin Özdek (ed.), *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* (Ankara: TODAİE).
- Saylan, Gencay (2005), *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İmge, Ankara.
- Steger, Manfred B. (2006), *Küreselleşme* (Çev. : A. Ersoy), Dost, Ankara.
- Stiglitz Joseph. E.(2002), *Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı* (Çev. : Arzu Taşçıoğlu, Deniz Vural), Plan B, İstanbul.
- Strange, Susan (2008), “Devletlerin Azalan Otoritesi”, David Held/ Anthony McGrew (ed.), *Küresel Dönüşümler* (Phoenix: Ankara) (Çev. : A. Rıza Güngen vd.)
- Üşür, İşaya (2002), “Küreselleşme ve Yoksulluk”, Yasemin Özdek (ed.), *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları* (Ankara: TODAİE).
- Wagner, Peter (1996), *Modernliğin Sosyolojisi: Özgürlük ve Cezalandırma*(Çev. : Mehmet Küçük), Sarmal, İstanbul.
- Yayla, Atilla (1993), *Liberal Bakışlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara.